

УДК 336.77:347.27

ОСОБЛИВІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ

Інна Анатоліївна ФЕСЕНКО

*д.е.н., доцент, завідувач кафедри фінансів Донбаського державного технічного університету
E-mail: fesenko_i.a@mail.ru*

Анотація. Досліджено питання зниження банками ризику неповернення кредитів позичальниками. Розглянуто споживче кредитування як один з найпоширеніших видів кредитів, різні форми забезпечення споживчих кредитів, особливості їх застосування, та способи мінімізації ризиків банків зі споживчого кредитування.

Доведено необхідність використання закладу як ефективного способу належного забезпечення кредиту. Розглянуто суть та особливості закладу, умови його використання та вигоди для банків у сучасних умовах. Досліджено використання закладу як форми забезпечення боргу в історичному розрізі. Запропоновано основи відносин між банком та клієнтом за умов використання закладу в якості форми забезпечення споживчих кредитів.

Розглянуто особливості різних форм послуг щодо зберігання цінностей банками. З метою збільшення комісійних доходів банків запропоновано розширити спектр банківських послуг шляхом представлення додаткової послуги з надавання в оренду індивідуальних сейфів та використовувати поєднання послуги з кредитування з послугою зберігання предметів закладу в банківських сейфах.

Аннотація. Исследованы вопросы снижения банками риска невозврата кредитов заемщиками. Рассмотрено потребительское кредитование как один из наиболее распространенных видов кредитов, разные формы обеспечения потребительских кредитов, особенности их использования и способы минимизации рисков банков по потребительскому кредитованию.

Обоснована необходимость использования заклада как эффективного способа должного обеспечения кредита. Рассмотрены сущность и особенности заклада, условия его использования и выгоды для банков в современных условиях. Исследовано применение заклада как формы обеспечения долга в историческом разрезе. Предложены основы отношений между банком и клиентом при условии использования заклада в качестве формы обеспечения потребительских кредитов.

Рассмотрены особенности разных форм услуг по хранению ценностей банками. С целью увеличения комиссионных доходов банков предложено расширить спектр банковских услуг путем предоставления дополнительной услуги по предоставлению в аренду индивидуальных сейфов и использовать сочетание услуги по кредитованию с услугой по хранению предметов заклада в банковских сейфах.

Ключові слова: банк, споживчий кредит, забезпечення, кредитний ризик, заклад, диверсифікація ризиків, банківський сейф.

Ключевые слова: банк, потребительский кредит, обеспечение, кредитный риск, заклад, диверсификация рисков, банковский сейф.

Актуальність дослідження. На сьогодні в Україні відновлюється споживче кредитування і досить несподівано виглядають рекламні буклети деяких банків про надання кредитів без забезпечення і довідок про доходи, особливо на фоні нещодавно отриманих від фінансової кризи уроків. Тим паче, як свідчить практика, у деяких банків частка прострочених споживчих кредитів перевищує 10 % від їх загального обсягу. Це наочно вказує на існування стійкої проблеми забезпечення повернення кредиту в зв'язку з відсутністю або неліквідністю предмету закладу, або

на наявність юридичних проблем чи з оформленням договорів закладу, чи з їх відсутністю взагалі.

Проблема зниження ризику неповернення кредиту позичальником є однією з головних проблем, над якою працюють фінансисти й аналітики не тільки в Україні, а і в усьому світі. Самі ж менеджери банків для збереження стійких позицій на кредитному ринку шукають нові методи та інструменти захисту від можливих втрат за кредитними операціями і розглядають вирішення цього питання як головний чинник зниження кредитного ризику.

Постановка проблеми. Проблема належно-го забезпечення кредиту є складовою процесу управління кредитним ризиком. Оскільки метою діяльності будь-якого (навіть некомерційного банку) є отримання прибутку, то слід вирішувати проблему співвідношення між прибутковістю і ризикованістю в контексті вислову «якщо не отримати прибуток, хоча б не понести збитків». Аналіз ситуації, що склалася в банківській сфері у зв'язку із розвитком кризових явищ в економіці України, свідчить про необхідність застосування всіх можливих інструментів забезпечення повернення кредитів з метою мінімізації втрат банків від кредитної діяльності.

У зв'язку із цим метою дослідження є обґрунтування доцільності відновлення використання в практиці управління кредитними ризиками банків закладу як форми забезпечення споживчого кредиту.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Споживче кредитування – один з найнеобхідніших видів кредитів у контексті прагнення Верховної Ради ввести українців у Європейський Союз. Не є таємницею, що українці мають неймовірно низький рівень заробітних плат і пенсій порівняно з європейцями, але мріють жити за європейським стилем. За рахунок такого джерела як споживчий кредит українці покращують свої побутові умови, а банки отримують чималі процентні доходи.

Згідно з вітчизняним законодавством, споживчий кредит – це кредит, який банки надають тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам – резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору [3].

За забезпеченням розрізняють такі кредити як забезпечені (заставою, гарантіями, запоруками, страхуванням) і незабезпечені (бланкові). Основною причиною, з якої банк вимагає забезпечення, є ризик зазнати збитків у разі небажання або нездатності позичальника погасити кредит у встановлені угодою терміни та в повному обсязі. Тому підкреслюємо, що бланкові кредити – це вірний крок до збільшення кредитного ризику, до того ж крок невиправданий. Як бачимо, в цьому переліку відсутнє таке поняття як заклад. До того ж, деякими авторами [3] заклад розглядається як різновид застави рухомого майна. Взагалі розглядаються два різновиди застави рухомого майна: заклад та тверда застава.

Заклад – це вид застави, за якою предмет застави передається у володіння заставодержателю. При твердій же заставі заставлене майно залишається у заставодавця під замком та печаткою заставодержателя. Зрозуміло, що з погляду забезпечення надійного зберігання предмета застави та, відповідно, більш твердої гарантії повернення кредиту, більш ефективним вважається заклад. Так, В. І. Міщенко і Н. Г. Слав'янська вважають, що з погляду витрат на утримання, страхування, інших накладних витрат, пов'язаних зі зберіганням майна, більш ефективною і вигідною є тверда застава. Але ми дозволимо собі з цим не погодитись. Стаття 44 Закону України «Про заставу» [1] визначає поняття «застава» як заставу рухомого майна, при якій майно, що складає предмет застави, передається саме «у володіння» заставодержателя. В зв'язку зі специфікою цього виду застави Науковим Центром Української академії внутрішніх справ і Департаментом банківського нагляду Національного банку України [4] було надано деякі пояснення.

По-перше, заставодержатель повинен вживати заходи щодо збереження предмету закладу. По-друге, у випадку, коли це обумовлене угодою, отримувати з нього дохід в інтересах заставодавця або в своїх інтересах, для погашення зобов'язань і процентних ставок за боргом, гарантією якого є цей заклад. Тобто у випадку використання закладу як засобу забезпечення кредиту, банк може легко реалізувати його без додаткової згоди на те заставодавця в разі несвоєчасного погашення боргу або (як це часто трапляється з фізичними особами-позичальниками) їх зникнення з поля зору кредитора.

Згідно з римським правом закладне майно надавалось кредиту разом з укладенням договору, але згідно зі стародавнім германським правом утримання речі у забезпечення вимоги не вимагало згоди особи (боржника за зобов'язанням). Це право протягом довгого часу зберігалось у вигляді, наприклад, права господаря землі утримувати рухоме майно орендаря землі в разі несплати орендних платежів (худобу, тощо).

Предметом закладу може бути майно, що по праву належить закладодавцю, а інше майно – тільки зі згоди його господаря. Предметом закладу можуть бути не тільки готівкові кошти або речі, але й акти, що представляють будь-яку цінність для закладодержателя.

Слід приділити увагу здійсненню об'єктивної оцінки предмету закладу. Проблема полягає в тому, що об'єктивна оцінка речей, що підляга-

ють закладу, пов'язана з визначенням їх ринкової вартості з урахуванням майбутньої вартості при можливій реалізації предмету закладу у випадку невиконання боржником (заклададавцем) своїх зобов'язань перед банком. Але ця проблема існує і при наданні у заставу нерухомості, тому для банків проблем з оцінюванням не збільшується. Водночас при укладанні саме договору закладу банк може отримати право користування предметом закладу. Отримані таким чином майнові вигоди буде спрямовано на покриття витрат з утримання цього предмета або зараховано в рахунок погашення відсотків за кредитом або самого кредиту.

Коло застосування закладу невелике. Це пов'язано, з одного боку, з тим, що такий варіант передбачає вилучення відповідного майна з корисного господарського обігу. Окрім того, не кожен предмет залогу за своїми характеристиками може стати закладом. Тому в сферу «заклад» потрапляють, як правило, дорогоцінні метали, коштовне каміння та вироби з них, валютні цінності, витвори мистецтва (картини, скульптури), деякі види автомобілів.

Зрозуміло, що утримування закладу в деяких банківських приміщеннях неможливе. Це пов'язане з тим, що в період приблизно з 1998 року банки почали змінювати свою структуру на менш витратну, тобто відкривати безбалансові відділення замість балансових філій, необхідною умовою існування яких було наявність грошових сховищ. З цього витікає, що при наявності сейфів для зберігання грошових коштів у філіях (дирекціях, регіональних центрах та інших вузлових центрах банків) є можливим використання банківських сховищ для збереження малогабаритних предметів закладу. Щодо зберігання банком закладу іншого рухомого майна, то плату за зберігання його в орендованих приміщеннях можна закласти або у процентну ставку за кредитом, або у вигляді комісійної винагороди банку за супроводження кредиту, або здавання в оренду банківських сейфів (розглянемо далі). Таким чином банки не будуть мати додаткових витрат на збереження предмета закладу, а страхування його – це прямий обов'язок закладавця.

Враховуючи те, що Положення Національного банку України «Про кредитування», в якому було наведено типову форму кредитного договору, на сьогоднішній час є таким, що не діє, можна припустити, що і форму договору закладу банки мають складати на свій розсуд у межах чинного законодавства, передбачаючи в ньому всі можливі

наслідки, пов'язані з невиконанням боржником своїх зобов'язань і реалізацією предмету закладу. Але в будь-якому випадку надання застави рухомого майна у вигляді закладу є, безумовно, діючим інструментом забезпечення повернення споживчого кредиту у мінімальний термін з мінімальними правовими наслідками.

Кредити, надані під заклад майна, майнових прав, цінних паперів [4] передбачають встановлення твердої процентної ставки, фіксованої суми, фіксованих термінів, укладання між банком і позичальником окрім кредитного договору також договору про передавання залогового права на майно для забезпечення ризику кредитора. З цього витікає, що зафіксований у договорі термін повернення кредиту є таким, що не передбачає прострочення, і, як наслідок, не веде до переведення боржника до нижчого класу обслуговування боргу і додаткового формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [2]. У цьому випадку банк повинен у найкоротший термін здійснити реалізацію предмету закладу і погасити зобов'язання боржника.

У дослідженнях з питання, що розглядається, деякі автори [5] пропонують як спосіб боротьби з наслідками неповернення кредитів передачу клієнта-боржника колекторській компанії, аби та за винагороду «вибила гроші». Повернення боргів здійснюється в три етапи:

- спілкування з клієнтом по телефону і розсилання листів за домашньою і робочою адресами;
- виїзд співробітників компанії та з'ясування причин неповернення боргу;
- звернення до судових і правоохоронних органів.

Як підкреслюють автори цих досліджень, більшість боржників «здається» вже за два етапи. Колектор тисне в першу чергу психологічно: залякує, як вважають автори, «в рамках закону». Розмір комісійних, які виплачують колекторським компаніям, залежить від ряду факторів, і вони можуть бути навіть більші ніж 20 %. Але ми вважаємо цей інструмент впливу на боржника таким, що не має права на існування. В першу чергу, це знижує імідж самого банку-кредитора, по-друге, таким чином юридичні служби і служби безпеки банку перекладають виконання своїх прямих обов'язків стороннім людям, які не піклуються ні про імідж банку, ні про його місію, ні про зниження його витрат, пов'язаних з неповерненням кредиту, а саме цього ми прагнемо, встановлюючи ділові партнерські відносини з клієн-

тами – позичальниками, пропонуючи їм укласти договір закладу майна у випадку необхідності отримання клієнтом споживчого кредиту.

Виникає питання, що має робити банк, який у своїй технологічній карті зі споживчого кредитування заклад формою забезпечення кредиту саме заклад, а клієнт-позичальник не бажає укласти договір закладу? Відповідь дуже проста: якщо позичальник при зверненні в банк за отриманням споживчого кредиту не бажає на деякий час розлучитися з будь-яким ліквідним майном, яке відповідно до законодавства України банки можуть приймати у заклад, тоді клієнт не впевнений, що зможе повернути кредит своєчасно, або не збирається його повертати взагалі. У такому випадку не слід іти на використання інших форм залогів, це є своєрідним «дзвінком», що краще для банку – це відмовити в наданні кредиту. Але це, зрозуміло, банкіри знають і самі.

Останнім часом, у зв'язку з необхідністю диверсифікації ризиків, що виникають у банків при наданні кредитів і отриманні процентних доходів, вони розмірковують над заходами, які передбачають збільшення комісійних доходів. В контексті питання, що розглядається, доречно запропонувати поєднання послуги з кредитування з послугою зберігання предмету закладу на довірчих умовах в банківських сейфах, які банки намагаються здавати в оренду клієнтам, і які, як показує досвід, майже стоять порожніми.

Основною рисою надання таких послуг є те, що комерційні банки мають відповідні спеціальні приміщення чи спеціальне обладнання, які виключають випадкову втрату або пошкодження цінностей, прийнятих на зберігання. З процесу зберігання цінності мають вийти такими, якими вони були прийняті на зберігання банком. Відносини між особою, яка передає цінності на зберігання, та комерційним банком регулюються договором, який може бути укладений на певний термін (у випадку зберігання предмету закладу – на термін дії кредитного договору), або без зазначення терміну, або до затребування.

Послуги щодо зберігання цінностей надають комерційні банки у трьох формах: зберігання цінностей клієнтів у сховищі, надання клієнтам сейфів у приміщенні банку, надання нічних сейфів клієнтам.

При першій формі послуг банк приймає цінності згідно з умовами укладеного між банком і клієнтом договору, причому складаються описи, в яких зазначено найменування цінностей і сума оцінки кожного виду цінностей. Цінності мають

бути вкладені у пакети або іншу упаковку і відповідно опечатані. Прийняті банком від клієнтів цінності поміщають до сховища, всередині якого вони зберігаються на металевих стелажах (поліцях) за умови, що вони мають ґрати і замикаються на замок. За збереження цінностей, прийнятих на зберігання, установи банків несуть перед їхніми власниками відповідальність у сумі реальної шкоди, але не вище суми оцінки.

Надання клієнту сейфа у приміщенні банку здійснюють шляхом здавання йому в оренду сейфа для самостійного використання. Клієнт не сповіщає банк про вміст сейфа, отримує ключ від сейфа і самостійно вміщує або вилучає з нього цінності протягом робочого дня банку. Комерційний банк зобов'язується забезпечити зберігання сейфа та доступ до нього виключно клієнта або уповноважених ним осіб. Але у випадку зберігання предмета закладу така форма зберігання цінностей не припускається.

Надання нічних сейфів клієнтам відбувається тоді, коли у них виникає потреба здійснювати регулярні внески грошових коштів до банку, після закінчення робочого дня в останнього. Цією послугою користуються клієнти, які мають бізнес, пов'язаний з одержанням готівки, наприклад, власники магазинів, кафе, ресторанів тощо. Вони надають перевагу здачі готівки до банку, ніж залишати її в сейфах на роботі чи носити з собою. Договором може бути передбачена умова, згідно з якою банк здійснює розкриття сумок, перерахування вкладеної готівки та зарахування її на відповідний рахунок клієнта. Для зберігання предмета закладу така форма теж не може використовуватися.

За надання довірчих (трастових) послуг банк стягує плату, розмір якої встановлює договір між банком та клієнтом.

Використання індивідуальних банківських сейфів є надійним, зручним і безпечним засобом збереження таких цінностей як цінні папери, банківські метали, грошові заощадження, конфіденційні документи, антикваріат, ювелірні прикраси й інші коштовності, інші предмети, що є цінністю і відповідають розмірам сейфа.

Іншими словами, всі ті речі, які можуть бути предметами закладу, мають право перебувати в індивідуальних банківських сейфах.

Індивідуальні банківські сейфи, як правило, розміщені в спеціально обладнаних приміщеннях на території банку, що відповідають вимогам грошових сховищ банку. Банк несе матеріальну відповідальність за зберігання індивідуального

сейфу.

Аналіз тарифів на аналогічні послуги, запропоновані іншими банками, і встановлення конкурентоспроможних тарифів банку, визначає прийнятність для клієнта запропонованих банком послуг з оренди індивідуальних банківських сейфів і є суттєвим чинником, який впливає на обсяги надання цієї послуги.

Якщо банк почне здавати сейфи для зберігання предметів закладу, навіть при пільговій ціні на цю послугу він збільшить свій комісійний дохід у рази.

Тому вважаємо, що керівництву банків слід якнайбільше приділяти уваги питанню розміщення сейфів для збереження цінностей у малих населених пунктах.

Враховуючи те, що практично кожне відділення банку має фізичну міліцейську охорону й обладнане тривожною сигналізацією, додаткових витрат (окрім придбання самих сейфів) відділення банку не понесуть.

Висновки. Мінімізація ризиків банківського споживчого кредитування має здійснюватися силами самих банків, без залучення сторонніх організацій. Тісний зв'язок між окремими службами і департаментами банків саме на етапі надання споживчого кредиту і укладання відповідних договорів (а саме кредитного договору і договору закладу) з чітко прописаними «правилами гри» допоможуть банкам уникнути проблем, пов'язаних з судовою тяганиною, формуванням додаткових резервів і залучення додаткових ресурсів на надання нових кредитів позичальникам з метою отримання додаткових доходів для покриття збитків, пов'язаних з неповерненням кредитів.

При бажанні банків збільшити свій комісійний дохід, вони можуть додати до кредитної послуги послугу з надавання в оренду індивідуального сейфу, тим самим розширюючи свої послуги і забезпечуючи збереження предмету закладу. Для цього в них є всі необхідні важелі.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ.

2. Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків», затверджене постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 р. № 279.

3. Міщенко В. І., Слав'янська Н. Г. Банківські операції: підручник. — Київ : Знання, 2006. — С. 296–297.

4. Попович В. М., Степаненко А. І. Управління кредитними ризиками позичальника, кредитора, страховика: Учбово-практичний посібник. — НІЦ Правові джерела, 1996. — С. 48.

5. Пернаківський О., Венерова Н. Стратегія управління ризиками банківського споживчого кредитування // Вісник Національного банку України. — 2008. — № 5. — С. 40–43.